

O PRIJEVODU ABHIJÑĀNAŚĀKUNTALE PERA BUDMANI

Orsat Ligorio

Abhijñānaśākuntala je drama indijskoga pjesnika Kālidāse. Hoće reći »Śākuntala i znak raspoznavanja«. Puna je *bhāve* ili osjećaja, a osobito *rati* ili ljubavi i *śoke* ili žalosti. Zato su je od književnika osobito cijenili romantičari. Najpoznatija je od indijskih drama.

Bolje je da ukratko ispričam radnju: u lovu kralj Dušyanta spazi gazelu. Ona ga odvede do Kaṇvina stana gdje ugleda kćer mu Śākuntalu i zaljubi se na prvi pogled. I Śākuntalā se zaljubi ne znajući tko je Dušyanta. Njih dvoje sklope tajni brak, kralj se vrati u grad i ostavi joj prsten kao znak raspoznavanja. Kad li u Kaṇvin stan stiže novi gost—brahman Durvāsas. Uvrijeđen što mu Śākuntalā nije poklonila pozornost, Durvāsas izriče kletvu da je zaboravi onaj na koga misli. No, kasnije promijeni kletvu: kralj će se sjetiti, ali samo ako ugleda prsten. Kaṇva šalje kćer kralju: ona mu želi pokazati prsten, ali ga na putu izgubi. Dušyanta svejedno bude očaran njenom ljepotom, ali je ne uze za ženu jer je trudna. Nesretna Śākuntalā moli Zemlju da je proguta. Na to dolazi prikaza i odvodi je. Kasnije neki ribar pronađe prsten. Optuže ga da ga je lupež i da je okrao kraljevu riznicu, ali on uporno da je prsten našao u ribljoj utrobi. Otiđu pitati kralja. Čim Dušyanta ugleda prsten, sine mu pa stade plakati da dugo ne prestade. Na koncu se posveti borbi protiv demona, pobijedi ih i na putu spazi dječaka koji se igrao s lavićem. Ime mu bijaše Bharata. Popriča s njim i dodirne mu amajliju što mu samo roditelji mogu dirnuti, a da se ne pretvori u guju. Dušyanta se uvjeri da mu je to sin. U to dolazi Śākuntala, živa i zdrava, oprašta kralju i priča kako ih je Zemlja sklonila kod vidioca Mārīce. Mārīca proriče da će Bharata biti velik kralj.

Śākuntalā je prvi put tiskana 1761. u Calcutti. Višekratno je prevađana na svjetske jezike. Prvi je prijevod iz 1789. na engleski W. Jonesa, onda iz 1791. na njemački G. Fostera, onda iz 1792. na nizozemski E. M. Posta, onda iz 1793. na danski H. Westa. Drugorazredni su prijevodi prijevoda: ruski iz 1792. N. M. Karamsina s njemačkoga, francuski iz 1803. A. Brugièrea s engleskoga, talijanski iz 1815. L. Dorie s francuskoga. U drugome su se valu pojavili prijevodi na ostale europske jezike: 1861. H. J. Grabowskoga na poljski, 1873. C. Vyprpija na češki, 1875. F. Garcie Ayusa na španjolski, 1875. H. Edgrena na švedski, 1908. K. Glasera na slovenski. U isto su se vrijeme pojavili i prvi pravi prijevodi na ruski, francuski i talijanski. Osim toga, pojavili su se i prijevodi na druge indijske jezike: bengalski, hindski, hindustanski, maratski, tamilski, teluški.¹

Prvi je kod nas *Śākuntalu* preveo Pero Budmani, i to iz originala. Prijevod je tiskan u nastavcima u časopisu *Slovinac*, a kasnije kao knjiga.² Budmani je bio znalac i pol: po zvanju pravnik zanimao se više i od čega za prirodne znanosti. No, radio je kao profesor klasičnog jezika u dubrovačkoj gimnaziji. Iako je u sanskrtu bio samouk, dijelom je preveo i ciklus pripovjedaka *Vetālapañcaviṃśatikā*. Što se teksta Śākuntale tiče, prevodio je iz

1 Vidi više Schuyler 1901. The Editions and Translations of Çakuntalā. *Journal of the American Oriental Society*, 22, 237–248.

2 Vidi Budmani, P. 1879. Sakuntala. *Slovinac* br. 3–22 i Budman, P. 1969. *Sakuntala : indijska drama*. Beograd.

devanagarske recenzije. Postoje naime dvije recenzije: kraća devanagarska i duža bengalska. Ovu je devanagarsku najprije izdao Otto von Böhtlingh u Bonnu 1842. godine, a onda Monier Monier Williams u Londonu 1867. godine. Od prijevoda, Budmani je znao za engleski W. Jonesa i njemački O. von Böhtlingha, a i za onaj francuski A. L. Chézyja iz bengalske recenzije. Nanovo je *Śakuntalu* preveo August Harambašić. Ali to je em kazališna adaptacija em drugorazredni prijevod (s njemačkoga).

»Među Srbima i Hrvatima svagda je bilo vrlo malo ljudi koji bi mogli štogod prevesti iz staroindijske književnosti. Tome je glavni uzrok što je sanskrt jezik za učenje veoma težak, a indijsko pismo kojim je sanskrska književnost napisana zadaje svakome mnogo muke, dok ga tako nauči da ga može okretno čitati; ono je mnogo teže od naše glagoljice! Zato je sasvim jasno i razumljivo zašto u hrvatskoj i srpskoj književnosti ima vrlo malo prevoda sa staroindijskog originala. Meni su poznata samo dva takva prevoda, a obadva su od istog književnika: od učenog i vrlo darovitog našeg filologa Pera Budmana. Prvi je njegov prevod 'Pet pripovijedaka iz sanskrta' u zabavniku narode čitaonice dubrovačke, a drugi mu je prevod 'Sakuntala', drama staroindijskoga pesnika Kalidasa«, piše Tomislav Maretić.³

Prevesti indijsku dramu nije lako. Od svih problema—što civilizacijskih što filoloških i drugih—najveći je jezik. Tu Maretić ima pravo. No, što je *Śakuntalā* dijelom na sanskrtu, a ne nekom drugom jeziku, ne znači ništa. Sanskrt je strukturiran poput drugih starih indoeuropskih jezika. Kako je Budmani bio dobar klasičar, to mu nije davalo problema. A bogme nije ni pismo (čitao je, naime, i kineski). Pravi je problem u tome što su indijske drame pisane mješavinom staro- i srednjeindijskih dijalekata.

Takvo miješanje dijalekata nije neobično. U starogrčkom je teatru κοινή dijalekt replika, a dorski korskih pjesama. U Nōu je starojapanski dijalekt shitea i drugih lica, a mješavina je kineskoga i japanskoga dijalekt jiutaia. Dapače, starac Okina u prologu trabunja na tobožnjem sanskrtu. Kod nas je u komedijama Marina Držića čakavski dijalekt mitskih, a štokavski stvarnih lica. No, te usporedbe ne stoje jer je formalna razlika između indijskih dijalekata daleko veća. Primjera radi bismo mogli zamisliti neku pisaniju koja bi u isto vrijeme bila na staroslavenkome i na staroštokavskome, staro-čakavskome...

Josip je Bersa zgodno ilustrirao muke na kojima je Budmani bio. Kaže: »Čim bi se prijatelji našli na okupu, obično je bilo prvo pitanje: 'Koliko ste danas verasa preveli?', jer je u ono doba—po prilici g. 1876—Budmani radio na prijevodu Kalidasine 'Sakuntale' neposredno sa sanskrtskog izvornika. Više puta bi moj otac pretekao drugove, jer čim bi gospar Pero došao po nj radi šetnje, upitao bi ga naprosto: 'Koliko?' (naime koliko stihova). Dapače sjećam se da je jednoga dana gospar Pero, koji je znao šta će ga moj otac pitati, podigao iz daleka četiri prsta desne ruke: značilo je da je toga dana preveo četiri stiha.«⁴

Osim sanskrta u dramsku uporabu dakle ulaze ovi srednjeindijski jezici: śaurasenī, arhaični jezik grada Mathure i glavni dramski jezik; māgadhī, jezik Biharskoga kraja; mākharāṣṭrī, inovativni jezik Dekanskoga poluotoka i lirske književnosti; ardhamāgadhī,

3 Iz Maretić, T. 1924. *Pesma o kralju Nalu*. Beograd, vidi *Predgovor*.

4 Iz Bersa, J. 1941. *Dubrovačke slike i prilike*. Zagreb, str. 244.

nejasnoga smještaja, stilizirani jezik dinističkoga kanona; paiśācī, nastao miješanjem raznih indijskih jezika i prema tome pidžin. Srednjeindijski se jezici zajedničkim imenom zovu prakrti (znači »izvedeni«). Za razliku je od toga sanskrt (znači »pravilan«) glasoviti jezik stare epske književnosti. Izbor jezika u drami ovisi o licu: učeni govore sanskrt, žene śaurasenī, prosjaci paiśācī i tako dalje.

Koje su glavne razlike između sanskrta i prakrta? U domeni fonologije prakrti (desno) prema sanskrtu (lijevo) pokazuju simetričan sustav vokala:

i ī	u ū	i ī	u ū
e	ṛ (ṝ)	e ē	o ō
	a ā		a ā

U sustavu je konsonanata smanjen broj sibilanata, nazala i likvida. Osim toga su ispali konsonanati s kraja riječi, a neki i iz sredine. Broj se etimološki aspiriranih okluziva tako smanjio. No, najviše su pretrpjele konsonantske grupe. One su rigorozno pojednostavljene pro- i regresivnim asimilacijama. Tako je nastalo mnoštvo geminata ispred kojih su, prema novome zakonu, nestali dugi vokali. To je zakon dvije more. Tako su nestali i etimološki dugi vokali srednjega stupnja, a njihovo su mjesto zauzeli novi dugi vokali postali kontrakcijom i monoftongizacijom. U tim je promjenama osobito stradao neobično pravilan prijevoj. Ilustracije radi pogledajmo oblike korijena √kr- u sanskrtu (lijevo) i prakrtu (desno):⁵

<i>kṛta-</i> <i>kṛnoti</i> <i>kṛtya</i> <i>karma-</i> <i>kartum</i> <i>kārya-</i> <i>akāśīt</i> <i>kuryāt</i>	<i>kata-</i> <i>kunadi</i> <i>kicca</i> <i>kamma-</i> <i>kātum</i> <i>kajja, kayya</i> <i>akāsī</i> <i>kujjā</i>
--	---

U domeni se morfologije pojednostavila fleksija. Fonološke su promjene na kraju riječi dovele do stapanja tematskih i atematskih osnova. Od kategorija su reducirani broj, padež, vrijeme i način. Duala je nestao. Dativa također, a razlika je između ostalih kosih padeža smanjena. Imperfekt, aorist i perfekt su se stopili u jedinstveno prošlo vrijeme, preterit. Nestalo je i konjunktiva. Dodatno je u derivaciji glagolskih oblika ulogu korijena preuzela prezentska osnova. U domeni se sintakse pojavio ergativ, ali samo djelomično. Naime, u perfektu. Kako je do toga došlo? U sanskrtu se prošla radnja izricala infinitnom tj. pasivnom kontrukcijom. Sastojala se od pacijenta u nominativu, agenta u instrumentalu i pasivnoga participa. U prakrtu je shvaćena kao aktivna, ali sintaktičke uloge nisu zamijenjene: pacijent je umjesto da ode u akuzativ ostao u nominativu, a agent je umjesto da ode u nominativ ostao u instrumentalu. Takav je instrumental *de facto*

⁵ Usporedi Jamison 2008. Middle Indic. U: *Ancient Languages of Asia and America*, str. 39. Vidimo da je praznina nalik punini (*guṇa*), a punina i dužina (*vṛddhi*) jedna drugoj.

ergativ. Zaključujemo da je do ergativnosti došlo jer su se pomiješali logički i gramatički subjekt.

Prema tome, prakt se i te kako razlikuje od sanskrta. Da se čitaoci ne zabune, indijski su filolozi praktske replike prevodili (često etimološki) na sanskrt. To se zove *chāyā*. Recimo, dvorska budala Vidūšaka na početku drugoga čina kaže, na praktu:

bho dīdho 'mi! edassa miaāśīlassa raṇṇo vayassabhāveṇa ṇivīṇṇo. »aam̐ mio! aam̐ varāho!« tti. majjham̐diṇe vi gimhaviralapādavacchāsu vaṇa rāisu āphaṇḍīadi.

Chāyā je, na sanskrtu:

bhoḥ! dīdho 'smi! etasya mṛgayāśīlasya rājño vayasyabhāvena nirvīṇṇaḥ. ayaṃ mṛgo 'yaṃ vārāha iti. madhyāṃdiṇe 'pi grīśmaviralapādapachāyāsu vaṇarājīṣu bhramyate.

Budmani prevodi:

Jaoh nesreće! dosadilo mi je već življenje s ovim kraljem, mojim prijateljem, zanesenim za lovom. Ne čuje se nego: »Evo sajge! Eto vepra!« te usred podne tumara se iz šume u šumu po šumskim putakama gdje je ljeti rijedak hlad od stabara.

Razlikama usprkos, Budmani je elegantan prevodilac. Publika je osobito pohvalila *Pet pripovijedaka iz sanskrta*,⁶ a stručnu je ocjenu dao Bogdan Popović, kritičar i stilist.⁷ Vodio se principima grupiranja i sukcesije. To su teorijski koncepti stare retorike. Ukratko, prema principu grupiranja čitave se misli izriču čitavim rečenicama, a prema principu sukcesije u rečenici se prvo izriče tema, a onda rema. Prvi princip odgovara Aristotelovoj definiciji rečenice: to je, kaže, zaokružena misao. U stvarnosti mjera rečenice ne odgovara jednoj misli: misao se može i protegnuti na čitav diskurs, a može se i ograničiti na samo jedan dio rečenice. Drugi princip izlazi iz linearne prirode jezika: ljudi obraćaju više pozornosti na kraj nego na početak rečenice. To je fiziološka datost i prema tome nema veze sa stilom.

Popovićeve je analiza stoga kurzorna, a mjerila arbitrarna. Svejedno se pokazuje da Budmani niže rečenice logično pa Popović (1931:6) mora zaključiti: »Après avoir examiné le texte de Budmani, l'auteur constate que, sauf des exceptions très peu nombreuses et peu importantes, l'arrangement des termes de la phrase est chez Budmani remarquablement correct à tous les points de vue—groupement, succession, ordre intellectuel, ordre pathétique, ordre usuel, harmonie de la phrase.«

Isto se može reći i za prijevod Śakuntale.

Modernim bi prevodiocima bilo čudno što Budmani po volji izostavlja dijelove za

6 O tome Popović (1931:1): »Истом приликом проф. Поповић ми је саопштио такођер мало познату ствар, да је овај превод знатнога Дубровчанина, кад је објављен, учинио и на критику и на свет образованих читалаца велики утисак чистотом свога стила и језика.«

7 Popović, B. 1931. Распоред речи у једном преводу Петра Будмани. У: *Iz dubrovačke prošlosti : Zbornik u čast M. Rešetara*. Dubrovnik: Jadran.

koje sudi da su neprevedivi. Recimo u *Pet pripovjedaka*, s nehomičnom komikom onoga vremena: »Izostavili smo opis jezera u tri distiha, u kojemu su gotovo sve imena drveća i zvijeri inostranijeh« ili »Izostavljamo sedam distiha samijeh vračarskijeh aforizama«. U *Šakuntali* to ipak nije tako. Neprevedivi su termini ostavljeni u sanskrtu.

Za kraj ćemo reći da je Budmanov prijevod *Šakuntale* primjer ljepote njegova jezika i snage njegova genija. Ali »sve su to samo mrvice, sve je to malo suproč onom što je, recimo iskreno, Pero Budmani dužan Dubrovniku i narodu.«⁸

⁸ Iz Vojnović, L. 1912. *Književni časovi*. Zagreb, str. 148.